Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканыың нытилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 116 (15554) ◆ 1995 чылдын июнь 22, четверг ◆ Ат салган шагы 22.15. ◆ Садар өртээ 400 рубль.

ЭРТЕМНЕР АКАДЕМИЯЗЫНЫҢ ЧИҢГИНЕ КЕЖИГҮНҮ АТТЫ ТЫВЫСКАН

Президент Ш. Д. Ооржак баштаан Тыва Республиканың Чазак делегациязы эрткен вторниктиң эртенинде Санкт-Петербург хоорайже база катап ужудуп чорукан. Кады ажылдажылганың хемчээлдерин калбартып болурунга болгаш кайы даа талага ол кады ажылдажылганың ажыктыынга делегацияның кежигүннери баштайгы барып чорааанының үезинде бүзүрээнин моон мурнунда дыннаткан турган. Экономиктиг, политиктиг болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылганың дугайында чиңгине дугуржулгага ат салыры-биле холбашкан албан езунун ажыл хөрээнче бо удаада кол кичээнгейин делегацияның кежигүннери угландырар.

Албан езунун бо аян-чорууның программазы делгем. Пескарев чевээнге чечектерни аппарып салыры, Санкт-Петербург хоорайның хоойлужудулга хуралынга дугуржулгага ат салыышкыны, керамиктиг кылыгларның улуг будурулге черинге баары ол программада кирип турар. РЕА-ның эртемденнери биле ужуражыышкын база болур. Россияның Эртемнер академиязының чиңгине кежигүнүнүң адын тывыскан дугайында шыпызылганы Ш. Д. Ооржакка тыпсыр. Ынчаарга ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак Санкт-Петербургтың мэри А. А. Собчак-биле четверг хүнүнде ужуражыр. Чиңгине дугуржулгага ат салыышкыны Нева хемге хоорай-биле Тываның харылзааларын улам-на калбартырынга идигни бээр.

Бистиң корр.

РЫБКИННИҢ ЧАЛАЛГАЗЫ-БИЛЕ

Федералдыг Хуралдың Күрүне Думазының Даргазы И. П. Рыбкиннинг чалалгазы биле ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы К. А. Вичелдей июнь 19-та Москваже парламент дыннаалгаларынга киржири-биле аъттанышкан.

Аңаа чугаалажыр актырыг — РФ-тың күрүне эргечагыргазының органнарының болгаш Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагыргазының органнарының аразында эрге-хүлээлгелерни аңгылаарының үндезилеринде дугайында федералдыг хоойлуларның төлевилелдерни сайгарары. Россия парламентизиниң эдиктер палатазынга эрге-хүлээлгелер аңгылаашкынының чурумунуң болгаш принциптериниң дугайын база чугаалажыр.

Любовь ЖИҢ.
ДХ-ниң парлалга секретары.

ПРЕЗИДЕНТИГЕ УЖУРАШКАН

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак Ыдыктыг Улуг Башкы Далай-ламаның төлээзи Джампа Тинленны хүлээп алган.

Россияда болгаш Моолда ук башкы Далай-ламаны солоолеп, бо хүннерде Тывада Тибеттиң хүннеринде киришпишаан, бодунуң ажыл-херээн боттандырып чорууру ол. Оон бо чоруу — Улуг Башкы Далай-ламаның чоокку үеде Моолга келири-биле холбашкан болуп турар дээрзин ужуражылга үезинде Д. Тинлей бистиң Президентивиске чугаалаан.

Хүндүлүг башкы Джампа Тинлей Россия Федерациязының сарыг шажын талалакчыларының аразында база оон иштинде Тывада чорудуп турар ажылдарның дугайында дыннадыгны Президентиге дамчыткан. Ылаң-гыя сөөлүү чылдарда ол талазы-биле кылып турар чамдык күүлдерни лама башкы чугаалап берген. Чижээлээргe, сарыг шажын талазы-биле ажылдаар аныяк хуурактарны өөредири уламчылап турар. Аңаа бистиң республиканың Президентизи, Чазаа улуг дузалы чедирип турарынга Д. Тинлей сеткил ханыышкынын илереткен.

Тывага сарыг шажынның болгаш тибет медицинаның өүгү аргалары-биле эмнээр тускай төптү ажыдып болурунуң дугайында Президент бодунуң саналын илергейлээн болгаш ону Д. Тинлей башкы деткээн.

(Бистиң корр.)

СОФИЯГА ҮШКҮ ЧЕР

Чоокта чаа Болгарияның төвү София хоорайга 35 хар. дан өрү назылыг мөгелер аразынга хостуг хүрешке делегей маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа бистиң республикадан хоочун мөгелер Өргелээр Ондар, Анатолий Кара-Сал (Кызыл хоорай), Владимир Монгуш (Шамбалыг), Владимир Күжүгет (Улуг-Хемниң Хайыракандан) киришкеннер.

Болуп эрткен чидиг демиселдиң түннелинде, бистиң хоочун мөгевис Анатолий Кара-Сал 64 килограмм деңзиге үшкү черни алган.

Бистиң корр.

Өвүрден ийи медээ

КЫРГЫЛДАЖЕ КИРИПКЕН

Өвүр кожуунуң «Ак-Чыраа» совхозунуң Чалааты хойжу бригадазының малчыннары хой кыргылдазын эгелей берген. Кыргылдаже 6941 иртти болгаш хойну кирген.

Бо чугула кампанияда электрилиг 24 база 22 хол хачылыг 48 кижини хаара туткан. Баштайгы хүннерде Даш-оол Кыргыстың 436 кыс, Доржу Доваадорнуң 394 ор хураганнарын. Даваа Шыыраптың 404 иртти кыргыш дооскан.

Кыргыкчылардан Рая Тумат, Вера Алдай-оол, Марина Дүкчүү, Бак-кыс Кара-Сал, Сайлыкмаа Монгуш, Зоя Даваа хүнде-ле 48—55 баш хойну кыргып, чымыштыг иштең мурнакчылары бооп турарлар. Хой кыргылдазынга эки ажылдаан кижилерни акша, ирт, серге, молдурга-биле шаңнаары көрдүнген.

Дүгүн кыргыш каап хойларны удур чуур ажылды организастаан. Оон улаштырла чайлагларже үндүрер. Кыгаан дүктү пресстен эгелей берген.

ХӨЙ-ЛЕ БОЛЗА ЭКИ

Ол-ла ажыл-агыйның Чалааты хойжузу Даваа Шыыраптың чайлаа Орук-Аксы деп черде турар. Ол пенсиялаан-даа берзе, сөөлгү чылдарда совхозтуң күрүнеге дужаар ирттерин кадарын турар. Хойжу кадарган малын чылдың-на эки семиртип ап, багай эвес түңнелдерлиг ажылдан келген.

Кыштың болгаш частың берге үелериндe кадарган ирттерин колдуунда бүрүн камгалап алган. Ол чайлаглап үнер мурнунда өдек-кыштаан контарын арыгаан, ирттерин бирги эзлчегде кыргыдып алгаш, көктүү шыктыг чайлаанда малын семиртип олурар. Ол ирттериниң ортумак күжүн бир башка онааштыр 45—55 килограмм чедирер дээш шудургу ажылдан, малының кадат, суггадын билдиг организастап турар.

Малчын кышка улур белетелди амдан эгелээрин бодап олурар. Хоочун хойжу бо чайын 12 тонна сигенни, 5 тонна хире суланы бодунуң күжү биле белеткеп алыр деп шиитпирлээн.

— Удавас ийи оглум биле мал чеминиң белеткелинче киріптер бис. Чүгле бодувустуң планывысты эвес, шыдаттынар-ла болза 20-30 тонна хире сигенни кезип, сараатпап алыр бис. Мал чеми хөй-ле болза, малчын кижи кышты бүзүрелдиг уткуур боор чүве — деп, Шыырап Натпит оолович чугаалаар болду. Оон ооду черле чоп.

Дамдын ПАЙГЫН-ООЛ.
Өвүр кожуун.

Ажыглалга кирер тудугда

ХӨНДЕРГЕЙГЕ АЖЫТТЫНАР

Бо тудугну тудуп турар бригаданың бригадири Виктор Антонович Айвазян-биле Хөндергейге ужуражы бергеш, чаа тудугну сонуургап, бо рынок үезинде мындыг тудуг тудуп аары анаа эвес аттырыг-ла болгай дээш, сонуургап чеде бердим. Сад, элезин-биле тудуп кылган тудуг ырактан көөрге, Хөндергей суурну улам чаражылыы, ам киирип турар. Бо тудугну 1992 чылдың апрельде эгелээш, тудуг материалы болгаш акша чогундан ара соксаткан турган чүве, кол чагыкчы — Тыва Республиканың Хереглекчилер эвилелиниң баштаар чери (даргазы Х. Д. Монгуш).

Бо чылдың апрельден эгелеп В. А. Айвазяниның бригадазы иштики шеверлел ажылдарын, соңга, хаалгаларын эптеп кылган, иштидаштын хоюглаащ, кара чугайлаарын доозуп алган. Тудуг 432 дөрбелчин метр шөлүг, көрүштүг, бедик тудугнуң даштындан эгелээш, иштинче кирип, сонуургап көрдүм, магададым. Хонукта 7 тонна хлеб быжырар пекарня база бар. Чүгле Хөндергейни эвес, Бажың-Алаак, Шеминиң чонун хлеб-биле үзүктел чок хандырар. Кызымак ажылдың түңнели каракка кескү.

Ам үүү чүве силерниң ажылыңарны саададып болурул деп сонуургап айтырдым:

— Биске янзы-бүрү будуш, дилиг материалдары болгаш мраморлаан чуурган сорбак даштар чедишпеин тур, ынчалза-даа домел-ле июль 1-ге чедир шулту ажылды дооскаш, күрүне комиссиязынга дужаарын планнап тур бис. Эртен-даа ажылдан эгелээш, имир дүшкүже ажылдаащ, ыыдажыл-ла тур бис — деп, бригадир В. А. Айвазян чугаалап орду.

Ниитизи-биле бригадада шулту 7 кежи ажылдап турар, олар шупту алдын холдуг оолдар — даш салыкчызы, шеверлекчи, каңнакчы, электрик дээш, тудугнуң шупту мергежилин билир улус болду. Хөндергейниң чону удавас ажыглалга кирер холушкак бараанар садыышыл, хлеб быжырар черниң ажыглалга киреринч четтирлеин манап турар улус болду. Чадазна хорандан хлебти 6-7 хонгаш эккээр, ооду чиг азы мыйыс ышкаш кадып-даа калган боор.

Тыва Республиканың Хереглекчилер эвилелиниң баштаар черинің даргазы Х. Д. Монгуш баштадыр делегация келгеш, чаа магазинни ажыдарда, чиик ортектиг, өлбек бирганны сөөртүп эккээрин Хөндергейнің бүгү чону улуг идегел-биле күзеп турар. Чыргакыга, Хандагайтыга, Дус-Даггa чаа магазиннериңе ажыдыышкыны дег, улуг байырлал холчок чарзш Хөндергейге база болур дээрзинге идегеп каалы.

Доржу ЧЫМБА.
Кызыл хоорай.

Рыноктуң негелдези-биле

АЖЫЛДЫҢ ЧАА АРГА-ХЕВИРИН ТЫПКАН

Кооператив «Жилье» тургустунганындан бээр чаа-ла 6 чыл чедип турар. Өгезинде «Тываавтоорук» эргелелинге аңгы тудугжу бригада болуп ажылдан турган, 1989 чылда В. А. Гавриленконун удуртулгазы-биле тудуг ажылдыг «Жилье» кооператив кылдыр аңгыланып эде тургустунган. Бо чылдарның иштинде «Жилье» кооператив Кызыл хоорайда ең улуг тудуг организациязы кылдыр өзүп, сайзыран келген.

Алды чыл бурунгаар бо коллективке 12 кижи ажылдап турган болза, ам кооперативте ажылчыннарның ниитизи саны 250 ажып турар. В. А. Гавриленко черле тывыңгыр, сагыңгыр удуртукчу кижи чүве-дир бодунуң коллективиниң ажыл-чорудулгазын бо рыноктуң негелдезинге дүүштүр эде тургускан. Хоорайның улуг тудуг организациялары акша төгериктиң чугулдан шуут берге байдалга таваржып турары биске билдинчир болгай. ынчалза-даа бо организацияда байдал сыр оске, ажыы-биле чугаалаарга, рыноктуң бергезинге торулбаан тудугжулар болду. Кым ниимлеинин, сайгарлып чоруурдур, ол кана-даа торулбас ужурлуг. ындыг үеде бистин чедип келгенивисти чамдык удуртукчу эш-өөрлер билбеин чорууру хомуданчыг боор дур. «Жилье» кооперативтиң тудугжулары бо хүннерде Тыва Республиканың Казначейство конторазының тудуунда ажылдап турарлар. Тудугнуң проравы А. В. Полевтиң чугаалап турары биле алырга, бо тудугну өгезинде тудуп өгелээн организация акша-төгеррикке бергедээш, ара каапкаш чоруй баарга, ийи чыл бурунгаар тудуп өгелээн улус болду. Ам июль айда дооскаш, ажыглалга киириптеринге шуут болен.

Иштики ажылдарын колдуу шуптузун дооскаш, будааш, чугайлааш үндүрүкен, ам тудугнуң даштыкы талазын малгаштаары, гаражтын тудуун доозары, долгандыр херимнээр, чаагайжыдылга ажылын кылыры арткан. Ол тудугда бригадир П. Н. Донгак-биле ажыл үезинде ужуражы бердим.

— Чеже-даа үе берге болза, бистиң ажылдап турар коллектививис эп-найыралдыг, интернационалды коллектив чүве. Кол-ла чүве бисти үешаанда тудуг материалдары-биле доктаамал хандырып турарында. Сөөлгү чылдарда ажыл чок черле турбадывыс, ажылдап ап турар акшавыс база багай эвес. Бо-ла бүгү коллективтиң удуртукчузундан кол-ла хамааржыр — деп даргазын мактан чугаалады.

«Жилье» кооператив республиканың казначейство тудуунда аңгыда, пенсия фондузунуң, төп ажылга банкызының администрациязының тудуун кады тудуп турар. Боттарында тускай уставтыг болгаш корум-чурум айтырыы коллективте багай эвес тургустунган.

Хоорайның хөй тудуг организациялары берге байдалга таваржып турда, бо кооперативтиң ажылы канчаң өкижий бергениниң чажыдын тыварын ораллажып көрейн. Бирээде, кооператив бодунуң акшазы-биле четчир сапныг техниканы садып алган, тудугга ажыглаар шупту техника бар, компрессордан эгелээш. Ийиде, тудуг материалдарының талазы-биле кандыг даа шаптараазын чок. Туйбуну Черногорскиден садып ап турар, ында 1000 кезектиң өртээ 800 мың рубль. Кызылдың туйбу заводунан 1000-нуң өртээ 1 млн. рубль чедип турар. ынчангаш Саян артындан туйбуну садып аарга биске чиик деп чугаалап турдулар. Үште, Минусинск хоорайның Селиваников суурда «Жилье» кооперативтиң бир участогу бар. Ында пилораманы тургускан, ыяш дилиг материалдарын оон бээр сөөртүп турары база боттарынга ажыктыг. Кызылга пилорама тургузуп алырга, ыяшты сөөртүр чери эзээн ырай бээр, карылгалыг болур деп санаан турарлар. Оон-биле чергелештир ол-ла суурда коттеджтерни база тудуп турар.

Бо кооперативтиң бир онзагай чүвези чүдел дээрге, кандыг-даа тудугну тудуп эгелээнде оон шупту ажылдарын боттары кылып турарында. Малярлар, электриктер, сантехниктер шупту боттарының ажылчыннары. Чоокка чедир-ле тудугнуң ханазын бир организация будуур, сантехника-монтаж ажылдарын база бир өске организация кылып турду. Моон түңнелинде ажылга саадаашкыннар, үүктелиишкиннер болу бээр турган болгай.

«Кызыл үлетүр тудуг» акционер ниитилел, 81 дугаарлыг тудуг эргелели акционер ниитилел, Алаш аттыг күрүнеиң тудуг ниитилелиниң бир бергеден турар айтырыы — үе шаанда кооператив кылдыр тургустунуп албаанында. Бо организацияларның ажылдаарынга база бир шаптыктыг чүве техниказы шуут чок деп болур. Техника чокта канчап тудуг кылыр боор, бульдозер, кран, компрессор шупту турар ужурлуг. Үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаан болза, бо тудуг организациялары мындыг байдалга келбес.

«Жилье» кооперативтиң тудуг материалдарын колдуу шуптузун Саян артындан: Минусинск, Красноярск, Абакан хоорайлардан садып ап турарлар. Чижээлээрге, чоокта чаа дужаан турар тудуунуң шала кырынга чадар материалын Москва хоорайдан сөөртүп эккелгеннер. 250 ажыг ажылчыныг улуг коллективти чүгле 12 кижи удуртуп турар, улуг тудугларда чүгле чаңгыс прораб, оон өске кандыг-даа удуртукчу чок. Шаанда болза ол хире тудугну 5-6 кижи удуртуп турар, азы өскээр чугаалаарга, бир контора аппарады турар чүве болгай. Кооператив боду бот-башкарып ажылдаар болгаш шупту ажылды боттарынга таарыштыр тургузуп алганы ол-дур. Бо дээрге ажылдың чаа хевирин рынокка дүүштүр таарыштыр тургузуп турары ол.

Коллектив кежигүннери-биле вагончугашка олуруп алгаш чугаалажып олурувуста, шалың дугайында чаңгыс-даа кижи хомудан чугаалавады. Кым кайы хире ажылдаан болдур, ол хирени алыр, мында кандыг-даа шаңнал акша көрдүнмөзи, өске-даа чиигелделер чок, боттарының дугуржуп алганы ындыг улус болду. Ажылга айыыл чок чорукту болдурбазының талазы-биле ажылчыннарның шуптузун тускай хеп-биле хандырып шыдаваан турар-даа болза, сантехниктер, дуңзаалакчылар дээн ышкаш мергежилдиң ажылчыннарын үе-шаанда тускай хеп-биле хандырып турар.

Үе берге-даа болза, ажылдың чаа арга-хевирин тып алган бо «Жилье» кооперативтиң ажыл-ижинде мактанчыг, өөрүнүг үүлдер хөй. Олар даартагы хүнче дидими-биле көрүп, кылыр ажылдың планын баш удур дугуржуп, керээни үе шаанда чарып, бергелерге торулбайн ажылдап чоорулар. Бо коллективтиң ажыл-ижи өскелерге үлегер чижек болуп, оон арга-дуржулгазын өске тудуг организацияларының өөренири күзелчиг.

Сергей ХЕРТЕК.
«Шынның» корреспондентизи.

ТУТТУРГАННАРНЫ БҮРҮН ХОСТААН

ГРОЗНЫЙ. Шамиль Басаевтиң чепсектиг дээрбечилерин Буденновск хоорайдан Чечен Республиканың девискээринге үдеп чедирер ужурга таварышкан 123 кижини дээрбечилер бүрүн хосталаан. Олардың кадыкшыл байдалы багай эвес болгаш төрелдери, чоок кижилери сагыш човай бербезин деп, РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизи дыннаткан.

Шамиль Басаев болгаш оон дээрбечилери ийи автобустарга олуруп алгаш, Чечен Республиканың бир суурунче углай чоруй барган. Элээн каш журналистер олардың-биле кады чорупкан болгаш болуушкуннарның моон соңгаар канчаар хөгжүүрүн хайгааараар бодап турар.

Чечен айтырыын тайбың шиитпирлээринче угланган чугаалажыышкыннар ол республиканың найысылалынга сөөлгү хүннерде үргүлчүлээн. Россияның чазак делегациязын РФ-тың националдар айтырыгларының талазы-биле сайыдының бирги оралакчызы Вячеслав Михайлов, Дудаевтиң делегациязын — Чечен Республиканың прокурору турган Усман Имаев баштап турар.

Грозный хоорайда нарын чугаалажыышкыннарның шериг талазы-биле айтырыглары: дайын чорудулгаларын соксадыры, Дудаевтиң чепсектиг отрядтарының боочепсээн дүжүрери, РФ-тың федералдыг күштерин Чечен Республиканың девискээринден чоорту үндүрери; политиктиг айтырыы — Чечнянын бүгү девискээринге хостуг соңгулдаларны чорударынга байдалды тургузары.

МОСКВА. Ставрополь крайның девискээринде Буденновск хоорайга болган халаптың чылдагаанындан болгаш үржуктарын ханызы-биле хынаар, чогуур түңнелдерни үндүрер, ол ышкаш ындыг халапты моон соңгаар баш бурунгаар болдурбас дугайында айтыышкынны Россия Федерациязының Президентизи Борис Ельцин РФ-тың хамаарышкан харыысалгалыг органнарынга берген.

Эрткен вторник хүнүнде Москвада билдинмес кижи телефон дамчыштыр ИХЯ органнарынга ыыңнадыг кылгаш, «РФ-тың Чазаанын бажыңында болгаш найысылалдың № 15 эмнелгезинин бажыңында бомбалар салып каан» деп медеглээн. Чазак черинин ажылдакчыларын болгаш эмчилерни, бүгү аарыг кижилерни ол бажыңнарындан дүргени-биле оскээр кожурген. А саперлар келгеш, хынап коорге, кандыг-даа бомба ол бажыңарда чок болган.

РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизиниң дыннаткан езугаар алырга, РФ-тың Күрүне Думазы Россия Федерациязының Чазаанга идегезес чорук дугайында айтырыгны бодунуң эвлелиг хуралынга чугаалажып көөрүн шиитпирлээн. Ол айтырыгның тургустунганы Чечен Республикада болгаш Ставрополь крайда сөөлгү болуушкуннар-биле холбаалыг болган. Күрүне Думазының ол хуралынга РФ-тың премьер-министри Виктор Черномырдин олуржур деп турар.

(РосИТА—СЧТА).

Тыва Республиканың «Шылгарангай күш-ажыл дээш» медалы-биле О. М.-Д. Ооржакты шаңнаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫЫ

Улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге ачы-хавыяазы болгаш хууда салыышкыны дээш Кызыл кожуунуң «Шамбалыг» совхозунуң кол энергетиги Оюн-оол Менди-Байырович Ооржакты Тыва Республиканың «Шылгарангай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1995 чылдың июнь 19.
Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың улустуң хөөмейжизи» хүндүлүг атты В. К. Монгушка, К. Х. Туматка, Г. Т. Чашка тыпсыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫЫ

Хөөмей-сыгытты хөгжүдеринге ачы-хавыяазы база күүседикчи бедик мергежили дээш, «Тыва Республиканың улустуң хөөмейжизи» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Валерий Кечилович Монгушка — Өвүр кожуунуң Хандагайтының уругларның уран чүүл школазының хөөмей класынын башкызы;

Кара-оол Хуурактанович Туматка — Улуг-Хем кожуунуң Арыг-Бажы ортумак школазының ажылдакчызы;

Геннадий Тюлюшович Чашка — Улуг-Хем кожуунуң долгандыр хүрээлел болгаш бойдус курлавырларының камгалалының талазы-биле күрүнеңиң кол инспектору.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1995 чылдың июнь 19.
Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты К. О. Догуй-оолга тыпсыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫЫ

Экономиктиг ажыл-агыйын талазы-биле ачы-хавыяазы база хөй чылдарда үре-түннелдиг күш-ажылы дээш Кызыл кожуунуң күрүненің үндүрүг инспекциязының начальниги Кара-оол Оюнович Догуй-оолга «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1995 чылдың июнь 19.
Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты В. Н.-Д. Донгакка, К.-К. О. Ооржакка тыпсыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫЫ

Культура талазы-биле ачы-хавыяазы база хөй чылдарда үре-түннелдиг күш-ажылы дээш «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Валентина Насык-Доржуевна Донгакка — Кызыл кожуунуң Кур-Чер суурнуң уругларның уран чүүл школазының башкызы;

Кара-Кат Очур-оолович Ооржакка — Кызыл кожуунуң культура киздизиниң агитация-культура бригадазының эргелекчизи.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1995 чылдың июнь 19.
Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Президентизинин Хүндүлел бижин-биле А. Б. Тас-оолду шаңнаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫЫ

Кодээ ажыл-агыйын талазы-биле ачы-хавыяазы база хөй чылдарда үре-түннелдиг күш-ажылы дээш Кызыл кожуунуң «Х Улуг хурал» совхозунуң хойжузу Артээл Бай-Караевич Тас-солду Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижин-биле шаңнаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1995 чылдың июнь 19.
Кызыл хоорай.

Бомбозектиг суудалы

ТАЖЫНЫҢ КАДЫНЫ ДИАНА РОССИЯГА ЧОРААН

ЛОНДОН. (РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизи **Игорь ПОЛЬСКИЙ**). Британ дужулгениң салгакчызы тажы Чарльзтың кадайы Уэльстиң кадыны Диана Россияга аалдап чораан. Оон аянчоруу ийи хонук уламчылаан. Диананың бистиң чуртувуска аалдап келгенинин кол-ла сорулгазы — ачы-буян чедирилгези болгаш кадык камгалал айтырыгларын сонуургап көөрү.

33 харлыг кадын Россия Федерациязының чурттакчы чонунуң социал камгалал министри Людмила Безлепкина-биле ужуражкан. Ол ышкаш Москванын Тушино районунда уруглар эмнелгезинге болгаш «Мотивация» деп ачы-буян организациязынга барып чораан. Москванын төөгүлүг черлерин көөр программазынга Кремльдиң девискээрин эргип, Улуг театрның баледин сонуургап көөрү база кирген.

Уэльстиң кадыны Диананың Москвага кээп чораанын оон даштыкы чурттарже 14 дугааргы аян-чоруу болур. Оон боттуг деткимчези-биле организастап чоруткан ажылынын түннелинде дыкг хөй ачы-буян организацияларының хууда санынче миллион фунт стерлингилер кирген.

Эрткен чылдын октябрьда Великобританнаның хааны Елизавета II күрүне аян-чоруу-биле Москваге болгаш Санкт-Петербургка аалдап чораан барган соонда, Диананың бистиң чуртувуска хаанның өг-булевиниң ийи дугаар кээп турары ол.

ПОЛИТИКТИГ ПАРТИЯЛАР ДУГАЙЫНДА ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Дээди Хурал 1995 чылдың май 31-де хүлээп алган.

«Политиктиг партиялар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күштүг болдуруп киирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының **доктаадыры болза:**

1. «Политиктиг партиялар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болдурар.

2. Хоойлуну парлаан хүнүнден эгелээш, 2 ай хуусаа иштинде боттарының уставтарын бо Хоойлуга дүүштүр кылган турарын политиктиг партияларга Тыва Республиканың Юстиция яамызы саналдаар.

Бо Хоойлунун негелделерин айыткан хуусаа тенгүже чедир күүсеттээн партияларны Тыва Республиканың Юстиция яамызының ийикпе азы Тыва Республиканың прокуратуразының негээнин өзугаар суд чуруму биле дүжүрер.

3. «Хой-ниити каттыжыышкыннарының (организацияларының) дугайында» «Тыва Республиканың Хоойлузуна өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында» Хоойлунун төлевилелин Дээди Хуралдың Делегей харылзааларының талазы-биле комитети белеткеп киирер.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай
1995 чылдың май 31.
№ 309.

Бо хоойлунун сорулгазы болза идеологтуг болгаш политиктиг хой хевирге хамаатыларның Конституцияда көрдүнген эргезин боттандыраы-биле, а ол ышкаш политиктиг партияларның тургустулары, ажылдаары болгаш ажыл-чорудулгазын соксалыры-биле холбаштыр тыптып келип харылзаалары таарыштырары болур.

I эге. Ниити үүлдерл

1 үүл. Политиктиг партияларга хамаатыларның каттыжар эргези.

Политиктиг партияларны хамаатыларның тургузар эргезин күүне хүлээп көрүп, эргежек чугула юридиктиг болгаш өске-даа магадыылаларны оларга берип турар. Политиктиг партияларга хамаатыларның каттыжар эргезин:

политиктиг партияларны боттарының узел-бодалдарына дүүштүр тургузарының;

политиктиг партиялардың уставтарын (дүрүмнерин) хүлээп көргенинин байдалдарында (оон ына — уставын дээр) ол партияларга киреринин;

политиктиг партиялардың программалары-биле тодаргайлаан сорулгаларга болгаш оларның уставтары-биле доктааткан хевирлерге дүүштүр ол партияларның ажыл-чорудулгазына киржиринин;

политиктиг партиялардан хостуг үнүп болурунун арга-лары-биле боттандырар.

2 үүл. Политиктиг партияга хамаарыштыр билишкин

1. Политиктиг партия дээрге, чангыс аай үзел-бодалдарлың политиктиг сорулганы салып алган болгаш программалыг, уставтыг, бүрүткеткен кежигүннерлиг организация-дыр.

2. Политиктиг партияның амгы болгаш эчис сорулгалары оон тургузукчу болгаш программалыг документилериндe илереттинген турар.

3 үүл. Политиктиг партияларны тургузарының болгаш ажыл-чорудулгазының принциптери

1. Политиктиг партияларны тургузарының болгаш ажыл-чорудулгазының үндезининге даразында принциптер хамаарыштыр:

— партияга киреи база оон үнери эки тура-биле болуру;

— бот-тускайлан база бот-башкарылгалыг болуру;

— бот-акшаландырыышкын (хоойлужудулга-биле көрдүнген таварылгалардан ангыда);

— сонгуулалыг болгаш отчетту болуру;

— политиктиг партиялардың кежигүннери ден эгелиг;

— ажыл-чорудулгазы ажыкчаалыг;

— политиктиг партиялардың ажыл-чорудулгазын Тыва Республиканың база Россия Федерациялының хоойлужудулгазына дүүштүр боттандырар.

2. Политиктиг партияның уставын программазын хүлээп алырын Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының күүнеге эрге-чагырgазының органнарынче политиктиг ол партиядан кандидаттарны сонгуулдерин, ол ышкаш политиктиг партияның амызыралының эн чугула өске-даа айтырыгларын шиитпирлээрин съездинин, конференцияның, хуралдың шиитпири-биле ийикпе азы партия кежигүннеринин референдумунун (айтырыглаларының) түнелдери-биле боттандырар.

3. Политиктиг партиялардың удуртукчу органнарының бүрүн эргелериннин хуусааларын партиялар боттары тодаралыр.

4. Политиктиг партияның кежигүннери, оон аппарадының штаттыг ажылдакчыларындан ангыда, боттарының албан ажыл-чорудулгазын ук партияның шиитпирлери-биле холбаштырбас.

5. Хамааты кижинин политиктиг партияга бактаан турары Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген таварылгалардан ангыда, оон эргелерин болгаш хостуг чорүүн кызыгаарлаарынга чыдыгаан, эргелер органнарынга база организацияларга албан-дужаалды эзлээринин, албан-дужаал талазы-биле лепшиттерининн ийикпе азы кулуударының негеллези болбас.

6. Политиктиг партияга кежигүн болгаш хостуг чорүүн кызыгаарлаарынга чыдыгаан, эргелер органнарынга база организацияларга албан-дужаалды эзлээринин, албан-дужаал талазы-биле лепшиттерининн ийикпе азы кулуударының негеллези болбас.

7. Политиктиг партияның аппарадының штаттыг ажылдакчыларынга күш-ажыл, социал хандырылга болгаш социал страхование дугайында хоойлужудулганы ажылдаар.

4 үүл. Политиктиг партияларның хевирлери

1. Тыва Республиканың девискээринге республиканың болгаш чер-черниң политиктиг партияларын, а ол ышкаш делегейниң, бүгү Россияның, девискээрлер аразының политиктиг партияларының салбырларын Тыва Республиканың Юстиция яамызы-даа, олар ажылдаа-даа болур.

2. Делегейнин, бүгү Россияның, девискээрлер аразының политиктиг партияларының база оларның салбырлары деп биличшкиннерин Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле тодаралыр.

3. Республиканың политиктиг партиязы кылдыр кежигүннери 500-тен эвээш эвес боор турар болгаш организациялары республика чагырgалыг бир административ-девискээр черге нептереп тараан партияны саналыр.

5 үүл. Политиктиг партиялар дугайында хоойлужудулга

1. Политиктиг партияларга хамаатыларның каттыжар эргезин боттандыраарының, а ол ышкаш политиктиг партияларны тургузарының, ажыл-чорудулгазының болгаш ажыл-чорудулгазын соксалырының чурумун Тыва Республиканың база Россия Федерациязының Конституциялары-биле болгаш хоойлужудулгазы-биле таарыштырар.

2. Тыва Республиканың хоойлужудулгазы, нормативтиг актылары база тускеннин бот-башкарылга органнарының актылары хамаатыларның болгаш оларның политиктиг партияларының эргелерин кызыгаарлап болбас.

3. Политиктиг партияларга хамаатыларның каттыжар эргезин боттандырарының чурумун таарыштырар болгаш политиктиг партияларның эрге-байдалын тодаралыр демелде хоойлу актыларының бо Хоойлунуң нормаларынга чөрүшкек кезээнин юрадиктиг күжү чок.

II эге. Политиктиг партияларны тургузары

6 үүл. Политиктиг партияларны организастап тургузары

1. Политиктиг партияларны, оларның уставын хүлээп алыр болгаш партияның удуртур органнарын тургузар тургузукчу хуралга (конференцияга, съездиге) кандыг-бир чепшээрел чокка хостуг тургузар.

2. Партияны оон уставын хүлээп алган хүнүнден эгелеп тургустунган деп санаар.

7 үүл. Политиктиг партияларны тургузарына болгаш ажыл-чорудулгазына хамаарыштыр кызыгаарлаашкыннар

1. Даразында сорулгаларлыг политиктиг партияларны тургузары болгаш оларның ажыл-чорудулгазы хоруглуг:

— турун турар конституциялыг тургузугну болгаш күүне эрге-чагырgазының дүрүм өзугаар тургустунган органнарын күш-биле өскертир;

— дайынны, күүүлээшкинни, фашизмни, кижини көөр хөөн чок чорактыг, дезини үүлгедигни суртаалдаар;

— сөөк-назынын, национ-алдың, шажынның болгаш социалдың өскенгежиг-зин (ежээн-месилдежишкиннин) өскүдер;

— күүнеинин айыыл чок чорүүн бежаннадыр;

— шеригжиткен каттыжыышкыннарны болгаш чепсектиг болуглажишкиннерни тургузар;

— эр-хөрээженинге, социал, национал, сөөк-язы болгаш шажын-чудулгеге хамаарыштыр ылгай көөрүнүн кандыг-даа хевирлерин суртаалдаар;

— ниитинин айыыл чок чорүүн болгаш корум-чурумун үрээр сорулгалыг.

2. Күүнеинин айыыл чок чорүүнүн органнарынга, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарга, а ол ышкаш күүне эрге-чагырgазының болгаш чер-черниң бот-башкарылгазының төлөөлелеглиг органнардан ангыда органнарынга политиктиг партияларның структураларын тургузарын болгаш оларның ажыл-чорудулгазын болдурбас.

8 үүл. Политиктиг партияга кежигүн болуру

1. Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының 18 хар четкен хамаатылары, а ол ышкаш Тыва Республиканың девискээринде доктаамал чүүттап турар болгаш хамааты байдалы чок кижилер политиктиг партияның кежигүннери боор болур.

2. Политиктиг партияларга кежигүн болуру чүгле тус бүрү хуузунда болгаш демделеттикген болур.

9 үүл. Политиктиг партияның уставы

1. Политиктиг партияның уставынга даразында чүүлдер кирген турар ужурлуг:

— политиктиг партияның адынын, эчис болгаш амгы сорулгаларының дугайы;

— политиктиг партияның тургузуунун болгаш оон органнарының база бодунун ажыл-чорудулгазын боттандырары административтиг девискээрлернин кызыгаарларының дугайы;

— партияга кежигүн болурунун болгаш кежигүн болбаан баарының негелделерининн база чурумунун дугайы;

— политиктиг партияның кежигүннерининн эргелериннин болгаш хүлээлгелериниң дугайы;

— политиктиг партияның удуртур органнарын тургузар (сонгуур) чурумунун, оларның бүрүн эргелериниң хуусааларының, турар черинин дугайы;

— партияларның уставынга өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер база хүлээп алыр чурумунун дугайы;

— политиктиг партияның эт-хөренгизинин болгаш материалдыг чүүлдериниң, ону акшаландырар дестериниң база ажыл-агый чорудулгазының дугайы;

— партияның ажыл-чорудулгазын соксатканы-биле холбаштыр эт-хөренги чорүлдээлерин шиитпирлээ чурумунун дугайы;

— партияның символика-демдээнин (бир эвес ол бар болза) дугайы.

2. Уставка оон ангыда, политиктиг партияның ажыл-чорудулгазынга хамааржыр өске-даа чүүлдер кирип болур.

3. Бо Хоойлунун чүүлдеринге база Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының өске-даа хоойлужудулга актыларынга устав чөрүшкек эвес болур ужурлуг.

10 үүл. Политиктиг партияларны күүнеинин бүрүткээри

1. Республиканың болгаш тус-тус черлерниң политиктиг партияларын, а ол ышкаш делегейниң, ниити Россияның, девискээрлер аразының политиктиг партияларының салбырларын Тыва Республиканың Юстиция яамызы (моон ынай — бүрүткээр орган дээр) бүрүткээр.

2. Политиктиг партияны бүрүткээрде, тургузуп турары партияның тургузукчу хуралының (конференциязының, съездизинин) төлөөлеткен кижизинин ат салганы биллириишкини, удуртур органның юридиктиг адрезин айтып турган, бүрүткээр органга киирер. Биллириишкинге партияның удуртур органының бадылааны, ийи хоолгалыг уставын; тургузукчу хуралдың (конференцияның, съездинин) протоколундан ушта бижилгени; тургузукчу хуралдың (конференцияның, съездинин) ондан өөрүн эвес киржикчилериниң, оларның паспортта медээлерин болгаш чүүттап турар черин айытпышаан, ат-дамзыын кожуп каар.

3. Бо үүлдүң ийиги кезээнде айытпаан документилерни эккеп көргүзеринин политиктиг партиялардан бүрүткээр органның негээрин хоруур.

4. Киирип келген документилерни бүрүткээр орган хынаар эргелиг. Киирип келген документилерде частырыгларны ийикпе азы тодаргай эвес үүлдерни илередип тыпканда, болдурган частырыгларын дугайын партияның удуртур органына ийи неделя хуусаада бүрүткээр орган бижимел-биле дыннаары болгаш оларны эдерин саналдаар. Ынчаарга маргыштыр айтырыгларны суд чурумуби-биле шиитпирлээр.

5. Бүрүткээр орган политиктиг партияны документилерни киирген хүлүндеп бээр бир ай дургузунда бүрүткээр.

6. Политиктиг партиялардың уставтарының өскерилгелерни болгаш немелделерни бүрүткээр органга ыяап-ла албан дыннадыр.

7. Хоойлужудулганың доктаатканы ажыл төлевириниң кудуку хемчээлдериниң он дакпыр хемчээли түүнүг бүрүткел чыылдазы акшаны политиктиг партияны бүрүткээни дээш бүрүткээр орган тыртып алыр.

8. Бүрүткээр орган юридиктиг эргелиглернин чыл санында парлаар чангыс аай күүне данзызын кылыр.

9. Политиктиг партияны бүрүткээриниң фактызын а ол ышкаш ону юридиктиг эргелиглернин чангыс аай күүне данзызынга киногенин шынзыгар документ болза, партияны бүрүткээниниң дугайында доктааткан чурум-биле тыпсып бээр хеченилел болур.

10. Политиктиг партия болза, ону күүнеинин бүрүткээн хүнүнден эгелеп юридиктиг эргелиг апаар.

11 үүл. Политиктиг партияны бүрүткээринден ойталаарының үндезини

1. Политиктиг партияны, бир эвес:

— уставының чүүлдери Тыва Республиканың база Россия Федерациязының Конституцияларынга болгаш бо Хоойлунун 7 үүлүнүн негелделеринге чөрүшкек болза;

— бо Хоойлунун 9 үүлүнүн негелделеринге дүүшпес болза;

— бо Хоойлунун 10 үүлүнүн ийиги кезээнин негелделери күүсеттинмейн турар болза;

— шак-ла ындыг аттыг ийикпе азы ол дег ындыг символика-демдектиг партия мурнунда бүрүткеткен болза, Тыва Республиканың Юстиция яамызы бүрүткээринден ойталаар.

2. Бүрүткээриилен ойталаан таварылгада политиктиг партияны бүрүткээринде-биле кирип келген документилер хоойлужудулгага чөрүшкек боор турар үүлдерин айытпышаан, ол биллириишкин кирген кижиге ол дугайында бижимел-биле дыннаары.

3. Күүне бүрүткелинден ойталаанын, а ол ышкаш бүрүткедириндeн быдаанын судка хомудал кирип болур.

III эге. Политиктиг партияларның эргелери болгаш ажыл-чорудулгазының магадылалдары

12 үүл. Политиктиг партияларның эргелери

1. Тыва Республиканың база Россия Федерациязының Конституцияларының үүлдеринге, кижинин эргелериниң талазы-биле делегей керээлеринге дүүштүр хоойлужудулгада көрдүнген чурум езугаар, боттарының сорулгаларын барымдаалааш, республиканың политиктиг партияларын:

— Россия Федерациязының хоойлужудулга (төлөөлекчи) эрге-чагырgазының органнарынга сонгулдаларга кандидаттарын Тыва Республикадан депшидер;

— Тыва Республиканың Президентизин сонгуур сонгулдаларга кандидадын депшидер;

— Тыва Республиканың Дээди Хуралының сонгулдаларынга, оон иштинде хой мандаттыг округ талазы-биле чангыс аай ат-дамзыыбиле кандидаттарны депшидер;

— Тыва Республиканың Улуг Хуралының сонгулдаларынга кандидаттарын депшидер;

— күүне эрге-чагырgазының болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарында албан-дужаалга кандидаттарны депшидер;

— Тыва Республиканың Дээди Хуралының хоойлужудулга талазы-биле эгелээшкинин саналдап киирер;

— эрге-чагырgаның болгаш эргелеп башкарылганың күүне органнарының шиитпирлерин ажылдап кылырынга киржир;

— Тыва Республиканың Дээди Хуралынга бөлүктерин тургузар;

— референдумнарны болгаш Тыва Республиканың Президентизин, Улуг база Дээди Хуралдарны, тус черниң бот-башкарылга органнарын сонгуурунун белеткелинге болгаш оларны эрттиреринге киржир;

— Делегей харылзааларын болгаш Россияның иштинге харылзааларны тургузар база деткиир, делегейниң болгаш ниити Россияның политиктиг партиялары, каттыжыышкыннары-биле дугуржулгаларны кылыр;

— делегейнин база Россияның эвилелдеринге болгаш каттыжыышкыннарына бактаан киреп эргелиг,

2. Тус черниң политиктиг партиялары:

— Тыва Республиканың Улуг Хуралының сонгулдаларынга кандидаттарын депшидер;

— кожуун болгаш (азы) хоорай чагырgазының даргазының сонгулдаларынга кандидаттарын депшидер;

— тус черниң төлөөлекчилер Хуралдарының сонгулдаларынга кандидаттарын депшидер;

— кожуун болгаш (азы) хоорай чагырgазында албан-дужаалдарга кандидаттарын депшидер;

— тус черниң бот-башкарылга органнарының шиитпирлерин ажылдап кылырынга киржир;

— тус чер төлөөлекчилер хуралдарынга бөлүктерин тургузар;

— тус чер референдумнарын база кожуун болгаш (азы) хоорай чагырgазының даргазын, тус черниң төлөөлекчилер хуралдарын сонгуур сонгулдаларны белеткээринге болгаш оларны эрттиреринге киржир эргелиг.

3. Политиктиг партиялар, оон иштинде делегейнин, ниити Россияның болгаш девискээрлер аразының политиктиг партиялары:

— боттарының кежигүннериниң хоойлу езугаар эрге-ажыктарын күүне, ажыл-агый, кооператив болгаш суд органнарынга төлөөлөөр болгаш камгалаар;

— ниити Россияның референдумнарын, Россия Федерациязының күүне эрге-чагырга органнарының сонгулдаларын белеткээринге болгаш эрттиреринге киржир;

— бодунун ажыл-чорудулгазының дугайында медээ аас-биле, бижимел болгаш өске-даа хевир-биле хостуг тарадыр, бодунун сорулгаларын сурталаалдаар, бодуу программа документилериг болур;

— парлалганы, радио болгаш телевидениени киириштир, массалыг информацияның күүне болгаш муниципалитет чепсек-херекселдерин ажыглаар;

— бодунун хуузунда парлалга черлерлиг база массалыг информация аймааның чепсектерлиг болур;

— хуралдарны, митингилерни, чыскаалдарны болгаш өске-даа ажык хемчегларни эрттирип чорудар;

— бодунун уставынга дүүштүр Тыва Республика-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга чөрүшкек эвес өске-даа ажыл-чорудулганы боттандырар эргелиг.

4. Делегейнин, ниити Россияның база девискээрлер аразының политиктиг партияларының салбырлары оларны Тыва Республиканың Юстиция яамызынга чогуур политиктиг партияларның республика организациязы кылдыр бүрүткээн соонда, республиканың политиктиг партиялары болур эргелиг.

5. Политиктиг партияларның эрге-ажыктарынга хамаарышкан айтырыгларны, хоойлужудулга-биле көрдүнген таварылгаларда, чогуур политиктиг партиялар бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны тургузар эргелиг.

2. Политиктиг партиялар хоойлужудулгага дүүштүр ажыл-агый айтырыгларынга, ол партияның аппарат ажылдакчыларының ажыл төлевириниң, сан-хөө болгаш материалдыг эт-хөренгилерин ажыглаарының антырыгларынга хамаарыштыр шиитпир хүлээл алырда, бот-тускайлан болур.

IV эге. Сонгулдаларга политиктиг партиялардың киржири

16 үүл. Сонгулдаларга политиктиг партиялардың киржириниң хевирлери

1. Сонгулдаларга политиктиг партиялар:

— бот-тускайлан;

— политиктиг өске партиялар-биле сонгулда мурнунун дугуржулгаларын кылып турган;

— политиктиг өске партиялар-биле сонгулда эвилел олоктарынга бактаавышаан, киржир.

2. Сонгулдалар дугайында хоойлужудулгага дүүштүр партиялар:

— кандидаттарын бот-тускайлан азы сонгулда блоктарындан депшидер;

— сонгулда мурнунун суртаалын деп эргенин байдалдарын сагыышаан, чорудар;

— сонгулдаларның эртип турарын болгаш оларның түүнелдерин доктааткан чурум-биле тодарадырын хайгаараар;

— сонгулда комиссияларынга төлөөлекчилиг сонгур;

— массалыг информацияның күүне болгаш муниципалитет чепсектерин, а ол ышкаш күүненің база тус черниң бот-башкарылга органнарының киржип турары массалыг информация чепсектерин деңге ажыглаар эргелиг.

17 үүл. Политиктиг партияларның сонгулда блоктарынга киржири

Сонгулданың чогуур комиссиялары сонгулда блоктарын бүрүткээниниң соонда, бодунун кандидаттарын сонгулда ологунун данзызыбиле депшидип турар партия бодунун кандидаттарын бодуу аңгы ийикпе азы ол-ла деннелге өске сонгулда блогунун данзызы-биле депшидер эргези чок.

18 үүл. Төлөөлекчи органнарга партия бөлүктери

Төлөөлекчи органнарга партия бөлүктерин (фракцияларын) ол органнарын ажыл-чорудулгазының чурумунун тодарадын турары нормативтиг актыларга база политиктиг партиялардың уставтарынга дүүштүр тургузар болгаш олар ажылдаар.

V эге. Политиктиг партиялардың ажыл-чорудулгазы түр болгаш шуут соксадыры

19 үүл. Политиктиг партияның ажыл-чорудулгазын түр соксадыры

1. Тыва Республиканың база Россия Федерациязының Конституцияларын болгаш хоойлужудулгазын политиктиг партия үрээнде, хоойлуга таарышпас ажыл-чорудулгазын соксадыр дуганыда прокуратура органнары ажаа сагыныдыр. Бир эвес партия хоойлуга таарышпас ажыл-чорудулгазын соксадыр дугайында негелдени он хонук хуусаада күүсеттес болза, судтун шиитпири-биле оон ажыл-чорудулгазын алды ай чедир хуус ада ара соксадын каап болур.

2. Оон ангыда политиктиг партияның тургузукчу документилериндe көрдүнген ажыл-чорудулгазының сорулгаларына дүжүүн турар оон хамааты эргелерин судтун шиитпириге үндезилээш, база ара соксадын болур.

20 үүл. Политиктиг партияның ажыл-чорудулгазын соксадыры

1. Политиктиг партияның ажыл-чорудулгазы ук партияны эде организастаан таварылгада (каттышканда, каттыштырганда, тускайлаанда, ажылаанда, эде тургускан-да) азы дүжүргенде соксаан турун болур.

2. Политиктиг партияны оон тургузукчуларының (хуралының, конференциязының, съездизинин) азы тургузукчу документилериниң аңаа бүрүн эрге берген удуртукчу дээди органының шиитпири-биле эде организастап болур.

3. Эде организастаанының соонда чаа тургустунган партияны бо Хоойлунун 10 үүлү-биле доктааткан чурумну езугаар бүрүткээр.

4. Политиктиг партияны:

— тургузукчуларының азы тургузукчу документилериниң аңаа бүрүн эрге берген оон удуртукчу дээди органының шиитпири-биле;

— судтун шиитпири-биле дүжүрүн болур.

21 үүл. Политиктиг партияны суд шиитпири-биле дүжүрери

1. Политиктиг партияны судтун шиитпири-биле дүжүрериниң үндезиннери:

— бо Хоойлунуң 7 үүлүнүң бирги кезээ-биле хораан ажыл-чорудулгаазы;

— Хоойлуну азы өскедаа хоойлу-дүрүм актыларын чыл дургузунда дагын катап үрээни;

— партияның уставта сорулгаларынга чөрүшкек ажыл-чорудулганы үргүлчү боттандырын келгени болур.

2. Политиктиг партияны судтун шиитпири-биле шак ындыг негелдени киирер эргени Хоойлу езугаар берген күүне органының ийикпе азы тус черниң бот-башкарылга органының негелделер киргени-биле дүжүрүп каптын болур.

22 үүл. Политиктиг партияны дүжүрериниң уржуктары

1. Политиктиг партияны дүжүрериниң чурумун бо Хоойлу-биле болгаш Россия Федерациязының Хамааты кодекизи-биле тодарадыр.

2. Бодунун ажыл-чорудулгазын соксаткан политиктиг партияның чээли берикчилериниң негелделерин хандырган соонда артын калган эт-хөренгизин;

— эде организастаан таварылгада — эрге-хоойлу талазы-биле оон салгакчызы боон турар политиктиг партияның өнчүзү кылдыр;

— дүжүрген таварылгада — тургузукчуларның азы тургузукчу документилер-биле аңаа бүрүн эрге берген удуртукчу дээди органның шиитпирин езугаар партияның уставында көрдүнген сорулгаларга;

— партияны суд дүжүрген таварылгада — оон шиитпири-биле дамчыдын бээр.

3. Партияның бодун юридиктиг эргелиг боон турары соксаан деп ол дугайында юридиктиг албан черлериниң чангыс аай күүне данзызынга демделээн соонда, политиктиг партияны дүжүргени доозулган деп саналдаар.

4. Дүжүрткен партиялардың депутаттарындан тургустунган, эрге-чагырgаның төлөөлекчи органнарында депутаттар бөлүктерин тарадыр.

5. Эрге-хоойлу талазы-биле салгакчылары чок политиктиг партияны дүжүргенде, Тыва Республиканың Дээди Хуралының хөл мандаттыг округта ол партиядан сонгукан депутаттарның бүрүн эргелери албан соксаар.

VI эге. Политиктиг партиялардың ажыл-чорудулгазын контрольдаары. Политиктиг партиялар дугайында хоойлужудулганы үрээн дээш харылсалга

23 үүл. Политиктиг партиялардың ажыл-чорудулгазынга контроль

Политиктиг партияның ажыл-чорудулгазының, партия уставында аныткан сорулгаларынга дүүшкен турарынга контрольду Тыва Республиканың Юстиция яамызы боттандырар.

24 үүл. Политиктиг партияның сан-хөө ажыл-чорудулгазынга контроль

Политиктиг партияның сорулгаларының кирип турар достери, алган акшахерегилериниң хемчээли база хоойлужудулгага дүүштүр үндүүр төлевири дээш контрольду сан-хөөнүң болгаш үндүүрүнүң чогуур алоан черлери боттандырар.

25 үүл. Политиктиг партиялар дугайында хоойлужудулганың күүсеттезинге хангаарал

Политиктиг партиялар дуганыда хоойлужудулганың күүселдезинге хайгааралды Тыва Республиканың прокуратуразы боттандырар.

26 үүл. Политиктиг партиялар дугайында хоойлужудулганы үрээн дээш харылсалга

1. Политиктиг партиялар дуганыда хоойлужудулганы үрээнде Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр кеземче, административтиг, материал талазы-биле база өске-даа хрыысалгага онаажыр.

2. Политиктиг партиялар дугайында хоойлужудулганы үрээн дээш күүнеинин чогуур организарының, аңаа оруулуг албан-дужаалдыг улузу, политиктиг партиялардың удуртулгазы, а ол ышкаш хамаатылар харылсалгага онаажыр.

3. Бүрүткетпээн политиктиг партиялар дугайында хоойлужудулганы үрээн таварылгада бо Хоойлунуң айытканы харылсалгага онаажыр.

Тыва Республиканың Президентизи
Ш. ООРЖАК.

АДА-ЧУРТТУҢ ЫДЫКТЫГ ДАЙЫНЫ

1941 чылдың июнь 22 — дыштаныр хүн турган. ССРЭ-ниң ортаалы болгаш чөөн кезээнге совет кижилер өөренген чаңчылы-биле воскресенье эртенин тайбың ёзу-биле өөрүшүлүг уткаанныр. Ынчалзажок Балтий далайдан Кара далайга чедир Советтер чуртунуң делгем девискээринин барыын кезээнге бандал ыдыг эвес болган. Кара кас демдектиг эмгежок хөй самолеттар өлүмнүг үүгүн ССРЭ-ниң тайбың хоорайларының кырынче июнь 22-ниң эртенинде дең халазы эрэзи шолар турда. Тол эгелээн. Бажыннар, оларның аразында музейлер, ордулар, шиниң болгаш кинонуң улуг, биче театрлары, эмнелгелер бүстүп, өртгенип, хөй кижилер: чаштар, кырганнар, херээженнер өлүп, балыгланып, кысынчыг кылдыр алгыржыл, човаурттан, халактап турган...

Ада-чурттуң ыдыктыг дайынының эгелээни ол. Боттоттарынче халдашпас дугайында 1939 чылда ат салдынган тайбың керээзин гитлержи Германия дерзип езу-биле үрээш, ССРЭ-же оор езу-биле ол хүн халдаан. Фашистиг Германияга, ооң эвилелчилеринге (Венгрияга, Италияга, Румынияга, Финляндияга) удур совет улустуң болгаш ооң Чепсектиг Күштериниң ол дайны — чөптүг, хосталгалыг дайын-дыр, делегейниң ийити дайынының (1939 чылдың сентябрь 1—1945 чылдың сентябрь 2) тудуш кезээ болган.

ССРЭ-ге удур дайынын Гитлер «Барбаросса» деп адаан. Совет Эвилелинге удур ол эжелекчи ыдыкчы, үргедекчи дерзин дайынын сорулгазы: политиктиг планы — ССРЭ-ниң болгаш ооң улустарын бүрүн узуткаары, оларның артканнарын азы кул кылын алыры; шериг-стратегиг планы — бир азы бүдүн чартык ай дургузунда Советтер чуртунуң делгем девискээрин Волгага, а ооң сөөлүнде Уралга чедир эжелевишаан. Кызыл Шериг бүрүү-биле чылча шавары турган. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң ол хире кыска хуусаада чылча шавар дээн планын Гитлер болгаш гитлержилер «блицкриг» биргээр чугаалаарга, «чаңнык дайыны» деп адаан. Чаңнык хенертен дүжер болгай.

Ада-чурттуң Улуг дайынын эгелээриниң мырыңай бүдүүзүнде фашистиг Германия болгаш ооң чалчалары ССРЭ-ниң кызыгаарының кылыынга дижинге чедир чепсегленген 5,5 миллион шериглерни, 3700 танкыларны, 500 самолетларны, хөй мүн үгер-бооларны болгаш миномётларны эккеп мөөнөөн турган. Ынчангаш Гитлер 170 ажыг дивизияны, дайынның дуржулгазын Бүрүн чүже болгаш Африкага шиңгээдип алган шериглерин ССРЭ-ге удур ыдалаан. А фашистиг Германияның болгаш ооң чалчы эвилелчилериниң ол хире хөл шериглеринге болгаш боо-челээнге удур Кызыл Шериниң күжү дайынын эгезинде мыңдыг турган: 2,9 миллион совет солдаттар болгаш офицерлер, политажылдакчылар, аар, чиик 1800 танкылар чаа конструкцияның 1540 самолеттары.

Данының баштайгы — 1-ги үе-чадазы (1941 чылдың июньдан 1942 чылдың ноябрь). Фашистиг Германия ССРЭ-же оор езу-биле июнь 22-ниң барык дүнезинде халдаанын барымдаалаан, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы Кызыл Шериниң болгаш бүгү улусту Ада-чурттун ыдыктыг дайынынче сүртенчиг ол үеде көдүрүп үндүрген. ВКП (б) ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Улус Комиссарлар Төвүлелиниң 1941 чылдың июнь 29-та Директивазы болгаш И. В. Сталинниң июль 3-те радио дамчыштыр чугаазы — немец - фашистиг эжелекчилерге удур бүгү совет улустун маадырлыг демиселиниң дайынчы программазы болган.

Чурттуң бүгү амыдыралын дайын бойдалынче бүрүн шилчиткен, сагыга-чурумну болгаш корум-чурумну бүгү чер болганга херек кырында ешулуг быжыглаан, организ-стыг чоруку күштелдирген, дайынның тылынга партизан шимчеш-линиң калбарткан. Камгалалдың Күүне комитеди июнь 30-де, Дээди Кол Командылалдың ставказын — июль 10-да тургускан. Дээди Кол Командылалдың (ДККның) составынга И. В. Сталин, В. М. Молотов, К. Е. Ворошилов, С. К. Тимошенко, Г. К. Жуков, Б. М. Шапошников, С. М. Буденный ол р кирген. Чоннуң болгаш шериглериниң ортузунга суртаал ажылын күштелдирген. 1941 чылдың июльдан үүле декабрьга чедир бөзин Ада-чурттуң ыдыктыг дайынының фронтуларынче 1 миллион 100 муң ажыг коммунистерни чоруткан, армияга болгаш флотка комиссарларны томуйлаан. Бүгү-нийти шериг өөредилгезин чурттуң калбак девискээринге эгелээн, ССРЭ-ниң чөөн чүгүнче, колдуунда Урал девискээринче эң улуг 1350 будүрүлгелерни кыска хуусаада көжүрген болгаш шериг чепсээн будурер кылдыр оларны эде дерээн.

Дайынның бирги үе-чадазында дайынчы - чорудулгаларының кол угланыышкыннары: соңгу-барыын (Ленинград), барыын (Москва), мурнуу-барыын (Украина) угланыышкыннар болуп турган. Дайын чорудулгаларының баштайгы үе-чадазында ССРЭ-ниң делгем девискээрин дайзын эжелеп алыр болгаш харын Москваның чоогунга бөзин чедип келир аргалыг болган. 1942 чылдың июль 17-де Сталинградтың маадырлыг камгалалы эгелээн, а ол-ла чылдың июльдан 1943 чылдың ноябрьга чедир Кавказ дээш кадыгдолкун тулчуушуннар үргүлчүлээн.

Дайынның 2-ги үе-чадазы (1942 чылдың ноябрьдан 1943 чылдың төнчүзүнге чедир). Бо үе-чаданың дургузунда ССРЭ-ниң шериг продукциязы дыка көзүдээн. Кызыл Шериниң дайынчыларының саны хөй катап өскен болгаш дайынчы дуржулгазы мөөнөттинген. 1942 чылдың ноябрь 19-тан 1943 чылдың февраль 2-ге чедир Сталинградка 330 мун немец-фашистиг шериглерни чылча шапкан, ол үеден соңгаар совет-герман фронтуга үндезин эргилде болган, фашистиг шериглер Сталинградтың сөөлүнде шоолуг өөделеп шыдаваан, а Москва чаныга эжелекчилериң дижин сый шапкаш, Барыын үкче ырадыр сывырганы-биле Гитлериң «чаңнык дайынының» планын хөөржүткен. 1943 чылдың январьда Ленинградтың бүзээлээшкинин буза шапканы, ол чылдың чайынында Курскиниң эзгпээнге чаңнык дег тулчуушкун, август 5-те Орел болгаш Белгород хоорайларны сентябрь 16-да — Новороссийскини, ноябрь 6-да — Киевти хостааны Ада-чурттуң Улуг дайынының төөгүзүнге алдын үжүктер-биле бижиттинген.

Дайынның 3-кү үе-чадазында немец-фашистиг шериглерни оларның ижээнинге — Берлинге барып чылча шапкан болгаш чайыннаачак Тиилелгени совет улус, ооң Чепсектиг Күштери 1945 чылдың май 9-та чедип алган. Ада-чурттуң ыдыктыг дайынының кол маадыры — совет солдат. Бо дайынга ССРЭ 20 ажыг миллион кижизин чидирген, ол дозрге, делегейниң ийити дайынынга өлүрткен бүгү кижилериң 40 ажыг хуузудур.

Ада-чурттуң маадырлыг камгалакчыларын Россия кажан-даа утпас. 11500 кижиге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тыыскан, 7 миллион ажыг кижини ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаннаан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының төөгүзүнден.

◆ *Хоочуннар чугаалап тур*

ТАЙБЫҢ ДЭЭРНИ КҮЗЕДИМ

Эки турачы Кыргыс Шошкукович Чамзырың Улуг Тиилелгениң 50 чыл ооң тазарыштыр 75 харлаан. Ооң данынчы болгаш тайбың ишчи намдарындан чамдык сактыышкыннарын парладывыс.

ТАР-ның ревшериниңе албан эрттириниң мурнуу чарыында, 1937-41 чылдарда Тере-Хөл кожуунунуң Балыктыг сумузунуң база аревэ үүрүнүң секретарынга, аревэ кожкомунуң пионер килдизиниң эргелекчизинге ажылдап чордум. 1940 чылда ТАРН кежигүнү болу бердим. Аревэ ажылындан нам ажылынче шилчип, ТАРН Тере-Хөл кожкомунун килдис эргелекчизинге ажылдап турумда кожуунун байысаакчызынга томуйлаан.

Байысаакчының харысалгалыг, чымыштыг ажылынга чаа-ла ижигип чорумда, Ада-чурт дайыны эгелей берген. Белек чылдазы дээш Кунгурттугнуң улуг-биче чону көдүрлүп үнген.

1941 чылда Араттың Революстуг шериниң дайынчызы апарган мен. Аревэ, нам ажылынга ажылдап чораанымны, эвээш-оиче-даа болгаш, политиктиг ажылга арга-дуржулгамны сарымдаалап көргеш, оиче политрук школазынче өөредип чорутту. Оны доозарымга, бир дугаар эскадроннуң биче политругу, өскүзээчизи, нам үүрүнүң секретары, пропагандизи. ТАРЭ-ниң полк бюрозунуң секретарының оралаачызы дең соңгулдалыг ажылдарга ажылдатты. Улуг лейтенант Оюн Оолактың командылаганы бирги взводтуң дайынчызы болуп, эки турачы эскадронбиле дайынче аттандым.

Ковров хоорайга ай ажыг өөренгенивис генерал Городовиков хынаалаары кылгаш, бисти дайынче киреринг чөпшээрээн. Аът-хөлгевис чүдүрүп алгаш, барык ийи ай чыгыы поезд-биле чорум келгеш, баштай Белоруссияга чеде бердивис. Ол чер малгаш-балыгыг, чиндинээш тулаа-биле шыыттынган, аттыг шериге черле таарымча чок боорга Украина фронтузунче бисти октапты. 1944 чылдың январь 30-де тыва аттыг эскадроннуң Держиону хостаар эң баштайгы сагыш чүве болду. Бодум бот не кижа-дыр мен, мээ кылган бүүүмнүн алыс шыны кайнал деп айтырыг дүвүредип чорүүр.

Мария МӨНГЕ.
Чал-Кежиг су. р.

МЕНИ ХАЛААНЫ

Чеди-Хөл кожуунуун «Чал-Кежиг» совхозка директорлаары-биле мени ол-ла суурда харылзаа шугумунан эккеп ажылдадып каап, дугуржулганы мээн болгаш кожуун чагыргазының көдээ ажыл-агый эргелелиниң талазындан кылган турган. Чал-Кежиг суурда 62 кижи саннаг ажылыннар бүрүүнүн биле мени деткип, хүлээп алган.

«Чал-Кежиг» коллективин 6 ай ажыг удуртуп ажылдап турумда, мээн адым кылырга кожуун товуне адыг чок чагаа четкен турганы билдине берген. Ук чагаанын «өмүнээ-зинде» кожуун чагыргазының көдээ ажылагый эргелелиңнен түскай комиссия көдээ мээн ажылымны 1995 чылдың маат айда хынаан чүве. Ол комиссиянын кежиңүүн-ринин хынаалда үезинде тодаратканы болза, складтан эът болгаш шеодайлыг таллаанар, хаптыг ровки үс аймаа четпес деп түннел кылган. Мен бодаарымга оны харыылаар сан-түп кырында хүлээнип алган кижи база бо-ла болгай, а мээн чөпшээрелим-биле ат кырында үлеп берген база бар ол шын чүве. Бо-ла бүгү чүве чаңгыс мээн кырымга дүшкеш, мени ажылымнан халаан хостааны ол.

Бодум «Чал-Кежиг» коллективин удуртуп келген үеде, совхозка төрүүр 1100 хойдан 800 хире хуузаныг онча-менди алган улус бис. Эрткен чылын үк совхоз ол үезинде моон эвээш хуузаг камгалаан алганын эки билир мен Бода мал өөнүү 210 баш бар. ооң иштинден 35 ишекти турум саан, хүнделе 100 ажыг литр сүтү ап, 98 чылгы аразындан төрүүр ужурлуг белерден 20 хире кулунар дириг камгалаттынган турган. Ажыл-агый болдунуп шин-биле чорум-ла турган чүве болгай Азы мээн дорт чаным кожуунуп эргелел даргазы Эрес Допгакович Серепке таарышпааны ол бе? Ынчангаш хайлыг «мээн дылым, мээ дайзыным» дээн-биле дөмей болганы бо-ла-дыр.

Ажыл-агыйдан халаардаа болза, созхозтуң 62 ажылчын коллективи чыын, мээн адымга кирген чагаанның шин-мегезин-д а ук-аар, тодарадыр, ооң соонда ажылдап үндүүвер, кирреочин бадыгаан алган чон боттары билгей-ле

А кожуундан келген 8-ле кижи, 62 ажылчын чокта, мени ажылымдан хостап каарга, сагышка арай-ла эвчок болгал артыш кайыр чүве болду. Бодум бот не кижа-дыр мен, мээ кылган бүүүмнүн алыс шыны кайнал деп айтырыг дүвүредип чорүүр

Мария МӨНГЕ.
Чал-Кежиг су. р.

КАИ экраны

«АВТОБУС» ДЕП ОПЕРАЦИЯ

Республиканың орук-тарынга озал-ондак болур чорук-тарда бо чылдың оеш ай-ларының түннелиннде-биле алырга, чамдык чүгээртөшкиннер бар. 111 озал-ондак демдеглеттинген (кызырылда 4,3 хуу), 22 кижи амы-тынындан чарылган (кызырылда 37,1 хуу) болгаш 140 кижи янзы-бүрү кемдээшкин алган (4,1 хуу). Ол болза КАИ ажыдаачыларының дээштиг ажылының херечизи дээрзи билдиргир.

Ол-ла үеде орук дурумун хамыткан 20939 таварылганы илереткен. Ол эрткен чылдың-ла бодларга 33,3 хуу хөл болган. Автотранспорт аймаан эзирик эшкарын чаран 1400 чолаачыларны илереткен. Оларның 449-у автотранспорт башкарар эргелэн кезиткан.

1995 чылдың июнь 5-тен эгелеп республика девискээринге «Автобус» деп операцияны чарлаан. Мурнуку чылдарда шак мындыг операцияны чорударга эки түннелдерни көргүскен. Мурнуку операцияның түннелинде орук чурумун хамыткан 170 таварылганы илереткен, эзирик чаран 30 чолааныларны, техниктиг байдалы багай 60 автобустарны илереткен.

Оон-оле чергелештир республиканың автобус парктарының техникиг байдалы бакыраан. Эрткен чылын болган хынаалдың түннелинде эрткен автобустарның 50 хуузу үрелик болган. Оларның техниктиг байдалын экижиде-ге эшка-төгеракти чедиштези ыланыыр организацияларның болгаш ведомстволарның автобустарынга доктаамал хынаалда чогу улуг салдарны чедирип турар.

Чамдык организацияларның автобустары джыл шаварже өөрзинзе — улуг олчаа Сояннаарларның ол чиритим хевири көргүнчүдаа болза, ам канчаар, тудар апаар. Эфирни хөвеңге сиирегеш, узун шыык ажыгна быжыглааш, демги «дээп болбас демир өргеннин» думчуунга тындырылгарыңга, күжүрүннүн өскаграаш дээр чүве-ле болгай. Ынчан оон кудуруундан алган спирттиг шил саванче дүлүп киириптер сен.

Өөредилге эгелей бээрге, демги «Үүженни» столкырынга шее салгаш, соорып, бузуп, дурт-сынын иштп-хырынын херек кырында көрүп, сулбан турган өөренирге солун болбайан Оон сарыг-сарыг чаларын көргеш, семис хой ээгизи-даа сагышка кирип келгилээр Чамдык чоннар чылан эдин чемге ажыглап турары анаа эвес хевирлиг. Канчаш билир, каш чылдар болгаш бистин столувус кырынга чылан эдинден кылган амданныг чем көстүп-даа келзе хөөнүүле.

Че, ол-даа ындыг-ла-дыр. Ам чугаа «танышпасты таварыг

ХӨӨМЕЙ ШУУЛГАНЫНДА

ЧУРУКТАРДА: Кызылда болуп эртип турар делегей чергелиг хөөмей шуулганының киржикчилери Арат шөлүнде тиккен чараш ак огнүң чанынга чыглып келгеш, конкурска киржирлер биле хөгжүм-шин театрынче кирип бар чоруур мурнунда бо аныяктарны чуруккаа тыптыргаан.

Дараазында чурукта аныяк хөөмейжи Олег Даваа-Кызыл кожуунда Шөмбалыг суурдан келген. Ол театрга болган байырлыг ажыдыышкынга киржип, аңаа болунуң үрэн таланты-зын, ыры-шоорун бараалгаткан үезинде.

Охемчи: ОНДАРНЫҢ тырттырган чуруктары.

ЧАРЛААЛДАР

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРНЫ ЧАЛАП ТУР

«ТываГАЗавтосервис» акционер ниитилел Кызыл хоорайда складтан дараазында машиналарны садып тур:

— ГАЗ 31029 «Волга» 41 млн. рубль.
— ГАЗ 33021 «Газель» 35 млн. рубль.
— ГАЗ САЗ 4509 самосвал, 6 цилиндрлиг, 30 млн. рубль.
— ГАЗ 33073 тептилиг чүүк таксизи, 32 млн. рубль.

ГАЗ 31029 «Волга», КПП-ГАЗ 31029, 3307 маркалыг машиналарнын кузовтарынын 1-ги комплектизинге база ГАЗ-3307 машинанын кабиназынын 1-ги комплектизинге баш удур телевирни чорудуп, акшазын хүлээп ап турар бис.

Бистин адрезивис: Кызыл, Заводская кудумчузу, 30. Телефон 3-26-31.

Бо чылдың июль 7-ден 10-га чедир Элээр чоруктун болгаш калыкшылдын республика чөвүлели арагадан болгаш таакпылан эмнээшкинни эрттирер.

Хөй санныг хамаатыларнын дилээн ёзугаар Александр Довженкснун аргазы-биле эмнээшкинни Калыкшылдын Москвада делегей лигазынын психиатр эмчилери Олег Васильевич Новиков, Эдуард Петрович Кичаев олар эрттирер.

Эмнедип алыр күзелдиглер эмнээшкинге чедир ийи неделя дургузунда арага ишпес. таакпыдан эмнедирлер ийи хүн таакпылаваан болур ужурлуг. Баш удур бижидилгени 9 шактан 17 шакка чедир 3-55-87 телефон дамчыштыр, 18 шактан ынай 6-17-59 телефон дамчыштыр кыллыртыр. тайылбырны база ол-ла телефоннар-биле ап болур. Кээр адрези: Кызыл хоорай, Бухтуев кудумчузу, 3. «Чоннун калыкшылы клуб».

ХООЧУН МӨГЕЛЕРНИ ЧАЛАП ТУР

Тыва Республиканың адын Россия чергелиг маргылдааларга камгалап чораан хостуг хүрештин хоочуну **Эрес-оол Сегбелдеевич ООРЖАКТЫҢ** 50 харлаанынга тураскааткан республиканын хоочун мөгелериниң хууда бирги чер дээш туржур маргылдаа июль 8-9 хүннеринде Чаа-Хөл кожуунунуң Кызыл-Даг суурга 8 шакта эгелээрин дыннатпышаан. хоочун мөгелерни, эш-өөрүн чалап тур.

Тыва Республиканың хостуг хүреш федерациязынын удуртулгазы.

АРАТ-ТАРААЧЫН АЖЫЛ-АГЫЙЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

1992-1994 чылларда чээли алган болгаш 1995 чылдын апрель 1-ге чедир хууларын санаан арат-тараачын ажыл-агыйлыг хамаатыларны чаа, эде тургустунган кереэ-дугуржулга чарып аары-биле хамааржып турар кожууннарынын арат-тараачын ажыл-агыйлыгларнын ассоциацияларынга июнь 30-нин хүнүнге чедир келген турарын дыннадып тур.

Кызыл хоорайнын арат-тараачын ажыл-агыйлыгларын дараазында адресте манап турар: Кызыл хоорай, Мир кудумчузу, 15.

ДООЗУКЧУЛАРНЫ ЧАЛАП ТУР

Тожу кожуунунуң Тоора-Хем ортумак школазын 1985 чылда доосканнарны болгаш кады өөренип чораанкарны июль 1-де школага 10 шакта ужуражылгаже кээрин дилеп тур мен.

В. С. КОЛ.

УЖУРАЖЫЛГАЖЕ ЧАЛАП ТУР

Кызылдың № 2 школазын 1965 чылда дооскан бүгү доозукчуларны школа дооскан-ындан бээр 30 чыл оюн таварыштыр июль айнын 8-тин хүнүнде болур байырлыг ужуражылгаже чалап тур. Хүндүскүнүн 12 шакта школа чанынга чыглып кээринерни дилеливис, эргим чаңгыс классчыларывыс!

Оргкомитет.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Тыва Республиканын Күрүнеин харылзаа болгаш информатиканын «Россвязьинформ» бүдүрүлгези Новосибирскинин харылзаа колледжизинче абитуриентилерни дараазында салбырларже кирип алыры-биле чалап тур:

1. Хөй каналдыг телекоммуникациялар системалары.
2. Харылзаа четкилери болгаш коммуникациялар системалары.
3. Радио харылзаазы, радио дамчыдылгазы болгаш телевидение.
4. Правоведение (экономист-юрист).
5. Информация ажылдап кылыр болгаш эргелеп башкарылганын автоматчыткан системалары.
6. Почта харылзаазы (чүгле бот-өөредилге-биле).

Документилерни дараазында адресте хүлээп ап турар: Кызыл, Дружба кудумчузу, 156, 213 дугаарлыг кабинет. Харылзажыр телефон 3-76-35.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ачавыс Анай-оол Калбак-оолович Дуузаар дараанының соонда бистен кеэзэ-монгеде чарлып чорупканы-биле ажыг-шүжүүвүсту денге үлежип, бистин ачавысты сөөлгү өрүкче үлешкен материалды болгаш моральдыг дузаны көргүскен Каа-Хем кожуунун эмнелге коллективинге, Кызылдан, Хову-Аксыныдан, Эрзинден, Каа-Хем кожуунуң суур бүрүзүнден база Суг-Бажыннан келген хөй санныг төрелдеривиске, эш-өөрүвүскe, кудаларывыска сеткиливис ханызындан кижизиг сагыш-човаашкыны дээш черге чедир мөгейип тур бис.

Өөнүн ишти, уруглары, ооллары, кудаэлери, кенээттери.

Тиилелге Парадының 50 чылынга

МАРШАЛ ЖУКОВ — ШЫЛГАРАҢГАЙ ПОЛКОВОДЧУ

(Уланчызы, Эгези №№113, 115 «Шында»).

Мээң холумда ийи фото-чуруктарны көрүп, магадап олур мен. Кызыл Шеригниң аттардыг аныяк ийи командирлери кожа: дивизия командири Рокоссовский болгаш база дивизия командири Жуков. Ынчаарда хөй даныннар ол аныяк командирлерни манап, кедеп чыткан. Ол ийи фото-чуруктарның бирээзинде — алдарлыг совет полководчулар: Совет Эвилелиниң Маршалдары Г. К. Жуков болгаш К. К. Рокоссовский. Олар Тиилелгениң парадында...

...Г. К. Жуковту Одессаның шериг округунуң командылакчызынга томуйлаан. Ындыг болза-даа, оон кырынга диргелген кара булут ынчаарда шоолуг арылбаан. Жуковка удур кара булутту Берия болгаш Абакумов организастап турганнар. Маршалды нүүлдээшкин-биле тудуп хоругдаар бодааннар. Ынчалзажок «Жуков шериг сүлчээзин организастаарын оралдашкан» деп Бериянын дыннадынга Сталин бүзүревээн болгаш, Жуковту тудуп бижыңнаарын чөпшээревээн. Кажан Берия, Абакумов сугларның боттарын тудуп хоругдаан сөөлүнде, Г. К. Жуковту шеригнин дээди албан-дужаалдарынга, ССРЭ-ниң камгалал сайыдынга чедир депшидип келген. Ындыг болза-даа ону 1957 чылда СЭКП ТК-ның Пленумунуң доктаалын ёзугаар камгалал сайыды албан-дужаалдан хостаан.

Ужар үүлүүн кол маршалы А. Е. Голованов бир катап менээ мынча деп чугаалаан: «Сталиннин-даа, Хрущевтуң-даа үезинде Георгий Константиновичини албан-дужаалдарындан шын халап турган. Тайбың үеде армияны удуртурунга ол ылаптыг белеткеттинмээн болгаш эвээш эвес когаралды чедирген. Дайын — ол дээрге аңгы черек-тир. Хрущев үезинде ол камгалал сайыды турда, ону долгандыр чашпаачы эвээш эвес кижилер чыглы берген, а оон четпезинин дугайында чугаалаан кижилерниң ырмазын сыгар турган».

Г. К. Жуковту Суворов азы Кутузов-биле дөмейлеп болбас. А. Жуков чүгле ийи класс дооскан, ынчалзажок бедик билиглиг шериг эртемниг кижи.

Маршал Жуковту ССРЭ-нин камгалал сайыдынан халап каан сөөлүнде оон орнунга кымны томуйлаар деп турарын ол сонуургап айтырган.

— ССРЭ-ниң камгалал сайыдынга Малиновскийни томуйлаг-дыр, эш маршал — деп аңаа харылаан турган.

— Ынчаарга ажыгбастыр, Фурцеваны томуйлаг каан боор деп бодалым ышкажыл — деп, Георгий Константинович чугаалаан

Кажан маршал пенсияже үнеринге белеткени бергенде, ону хүндүлүг дыштанылгаже үдээри-биле А. Е. Голованов хамыкты мурнай Жуковтун ажыныңга чедип келген. Ону маршал көрүп кааш, кайгай берген:

— Александр Евгеньевич, сенээ дыка-ла таарымча чок үүлдерни кылып чораан болгай мен. Берлинче чедишкиниг шавар халдаашкын дээш Совет Эвилелиниң Маадыры атты тыпсыр дээн шылгараанныңның даңзызындан сени казып каапканымны билир болгай сен. Бажым дүгү кажаргыже чедир кижилерниң чес-хол зын ы галдыр көрүп билбес чорааным олдур ийин

Г. К. Жуковтуң дугайында ужар үүлүүн кол маршалы А. Е. Голованов мынчаар бижээн: «Ада-чурттун Улуг дайынынга чайынначак Тиилелгени чедип алырынга Георгий Константинович кайгамчык улуг салыышкынны киирген. Жуковтуң шериг талазы-биле билиин, мергежилин И. В. Сталин бедин-биле үнелеп көрген. Ол хире улуг ачыхавыяалыг, ол хире хөй шаннал алган ындыг кижи чок деп бодаар мен. Дээди Кол Командылакчынын болгаш Жуковтуң араазынга харылзааларнын байдалы нарын тургал. Георгий Константинович таарзынмаан азы чөпшээрешпес үүлүдерин Дээди Кол Командылакчыга дорту-биле дораан чугаалаар, а И. В. Сталин оонбиле хууда харылзааларын албанның хөрээ-биле кажандаа холбаштырбас турган».

...Дээди Кол Командылакчыга илеткел кылыры-биле Жуков бир катап Кремльге чедип келген. Сталиннің чанында мырыңай чаа ийи портрет-чуруктарны ол эскерип каан: Суворовтуң болгаш Кутузовтун чуруктары болган. Бурунгу шаңнын ол ийи полководчуларынын чуруктарын Сталиннің кабинединге чүге эккеп салып кааны ол? Олардан аңгыда шылгараңгай өске полководчулар, шериг баштынчылары Россияның төөгүүнге база турган-на болгай. Олрга Александр Невский, Дмитрий Донской, Минин болгаш Пожарский хамааржыр. Суворовтуң болгаш Кутузовтуң дугайында ынчаарда Дээди Кол Командылакчының кабинединге мындыг чугаалар чаңгыс эвес удаа болуп-лаан.

— Оларның бо чуруктары кандыг-дыр? — деп, Сталин айтырган.

— Тергиин эки чураан чуруктар-дыр, эш Сталин— деп, Жуков харыылаан.

— А чогум кайызы силерге эң-не чоок болуп тааржыр-дыр? — деп, Дээди Кол Командылакчы сонуургап айтырган.

— Менээ Суворов кымдан-даа артык эргим үнелиг.

— А Кутузов? Ол дээрге, чүгле полководчу эвес, харын дипломат болгаш эң-не нарын айтырыгларны шиитпирлээрде, шылгараңгай угаанныг болгаш дыка оваарымчалыг кижи турган.

—Силер дыка шын чугааладыңар, эш Сталин.

— Суворов дээрге, ол үеним делгем, ханы әртем-биллиг, шылгараңгай полководчузу турган — 20 походтарга, 80 тулчуушкынларга чаңгыс-даа катап аштырыышкын көрбээн, шуптузунга тиилеп үнген. А оон кол күжү — солдаттар аңаа бүзүреп, кандыг-даа бергелерден чалданмайн, тиилелгени чедип аптурганнар — деп, И. В. Сталин чугаалаан.

1945 чылдың июнь 24-те Тиилелге парады Москвага болган. Ада-чурттуң Улуг дайынынга немец-фашистиг эжелекчилерни чылча шапкан чайынналчак Тиилелгениң улуг парадын ынчаардала шылгараан полководчу, бүгү делегейге алдаржаан маршал Г. К. Жуков хүлээп алгаш, В. И. Ленининниң Мавзолейинде индирден мынча деп чугаалаан:

— Бистиң шылгараан угаанныг улуг баштынчызыс болгаш гениатдыг полководчу, Совет Эвилелиниң Маршалы эш Сталин бистерни тиилелгеден тиилелгеже эккеп, бисти баштап келген түңнелинде бо Тиилелгени чедип алган бис.

1945 чылдың июнь 24— ол дээрге, барык дөрт чыл үргүлчүлээн Ада-чурттуң Улуг дайынынга, барык алды чыл дургузунда Европага, а ол ышкаш Африкага, Чер ортузунуң далайынга үргүлчүлээн делегейниң ийиги дайынынга чайынналчак Тиилелгениң чалгыынга таварышкан турган үе-дир. Ындыг болза-даа, Георгий Константинович Жуков бодунуң үзел-бодалынга, бүзүрелинге чөрүштүр Сталин дугайында ындыг макталды бүгү чуртка, бүгү делегейге дыңналдыр ынчаар чугаалап шыдавас турган ийик. Тиилелге парадының сөөлүнде элээн каш чылдар эрткенде безин Г. К. Жуков бодунуң номунга И. В. Сталиннің дугайында мынча деп бижээн: «Фронтунуң болгаш фронтулар бөлүүнүн шавар халдаашкыннарының айтырыгларын И. В. Сталин кайгамчык билдилиг ёзу-биле шиитпирлеп келген. Ол төлептиг Дээди Кол Командылакчы болуп турганы чигзиниг чок, Шериг херээн тергиин эки билириндан аңгыда, И. В. Сталин шылгараңгай организатчы болуп келген. Ону болур-чогуурду-биле үнелеп көрбес болзувусса, чөптүг эвес болур ийик».

Совет Эвилелиниң Маршалы А. В. Васильевский бодунуң номунга Иосиф Виссарионович Сталиннің дугайында мынчаар бижээнин Тиилелге парадының 50 чылының бүдүүзүнде сактыры черле артык эвес боор: «Мээң ханызы-биле бүзүреэнимни ёзугаар алырга, И. В. Сталин стратегтиг командылал талазы-биле эң-не күштүг болгаш шылгараан угаанныг кижи болуп турган. Бүгү фронтуларны удуртурун ол чедишкиннинг боттандырын келген болгаш, эвилелчи чурттарның политиктиг база шериг талазы-биле удуртукчу ажылдакчыларынга улуг салдарны чедирер аргалыг болган. Ол чүгле төрүмелинден ханы улуг угаанныг эвес, харын кайгамчык делгем билиглиг кижи болуп чоразын. Стратегтиг удуртулганың дээди чадазынга чедир ол көдүрүлген болгаш, совет шериг уран үүлү Барыын чүкке мактанган немец фашистиг шериг школазындан кашдаа катап бедик болган».

Бо дээрге Ада-чурттун дайынында Тиилелгени чедип алырынга улуг ачы-хавыяалыг болуп, шылгараңгай рольду ойнаан алдарлыг полководчуларның Сталин дугайында үнелээшкини-дир.

Алексей ДУГЕРЖАА очулдурган.

Бир материалга хамаарыштыр

УТТУНДУРГАН МӨГЕ

Солуннардан номчуп турарга, Сут-Хөлден, Улуг-Хемден, Тес-Хемден бижикчилер түс чер-чуртунун мөгелерин хөй-ле чырыдып турар. Ол эки. Ында меге чүве чок. Оон-биле кады сагыш дааптар таварылгалар шынынга дүүшпеске арай эпчок боор чорду. Май 16-да үнген «Шын» солунда Базыр-Сады Монгуштун «1941-42 чылдар үезинде Бегзи-Хуурак Доңгактын эктинге эннежир кижи бүгү Тывага чок турган боор» дээнин номчудум. Ол үеде Бегзи-Хуурак-биле шеригге кады турган Канчыр-оол Куулар шеригнин эн шилиндек мөгези турган. 1941 чылда ТАР-ның 10 дугаар Улуг хуралынга тураскааткан хүрешке шуулган. Ол база шеригнин биче даргa (командир) белеткээр кеэзэнге турган, улуг сержант эрге алган. Өөр кожуунга шериг столунун даргазы апарган. Аңаа ажылдап турган, Моолдун Улангомга бир байырлалга тыва мөгелерниң бирээзинге ол барган. К. Канчыр-оол үжүүрленген. Ынчан ол Моолдун «Чаан» мөгезин октаан турган. Ол Чаан мөгеден арай кошкак мөгеге октаткан. «Моолдарнын хөлзээринден коргуп, холум салдына берген» — дээнин дыннаан мен. Моолдар ол Чаан мөгезин октаптарга, алгыкышкы-биле бүзээлеп, дараазында салыгны дыка саадаткаңын ол хүрешке кириишкен мөге Серен Ооржак чугаалаар Ол аңаа 4-ту (моолдарны) октаан.

Ол үеде тыва мөгелерден Моолдун ол хире алдарлыг мөгезин октаан мөге турбаан. 1941 чылдарда шеригнин политудуртукчулары турган А. Борбак-оол, К. Эмер-Сарыг болгаш өскелер-даа утпаан чалавас. К. Канчыр-оол '1943 чылда аар дараан 1945 чылын кыжынында тиилелге хүнүн көрбейн, 25 харлыында мөчүп калды. Ийи чыл ажыг дараан. Барыын-Хемчик мөгелер талазы-биле Сут-Хөлдүн адаанга ийиги черге турган. Соолгу, амгы үеде аныяк мөгелериниң чер албас апарды. Ол хомудан-чыг. Тывага эн баштай Арзылан ат алган мөге Хөнделен сумузундан Шончууржук (Лопсан). Шончууржук деп та чүү дээри ол. Билбес мен.

1939-40 чылдар үезинде Аянгаты сумузундан Куулар Семис-оол ревшеригге турган. Кызылга бир шүүлгеш, дараазында чылларда 2-3-4-кү черлердиве бадып келген. Ол шеригден халашкаш, чазак черинге чолаачылап, дарга-сайыттарга бараан боон чорду. 80 хар ажа бергеш, ийи чыл бурунгаар чорта берди. Сергештей Сарыглар (Хөнделен) Кызылга ийи удаа шүүлгеш, чоорту 2-3-күлеп бадып келген. Чаңгыс катап шүүлген мөгелерниң саны көвүдээн. Оларны чыскаарга-даа, солун эвес боор. Мээн эн-не сонуурган көөрүм мөгелерниң бирээзи Седенбал Монгуштун күрежи саадавас. Баштай-ла хөделир. Теп турда бүзүрелдиглe. Тептирген мөге кескен сиген-не, карак чивеш арада черде чыдар, олура дужер. Седенбалдар 4 халышкы турган Дертлээн шыырааларда хүрешкеннер Хеймери Очур-оол Чаш-Уруг, Сегленмей халышкыларны ийи чылын улаштыр октаарга оон соонда олар Аяңгатыга кээп хүрешпес апарганнар.

Самбуу КУУЛАР.
Барыын-Хемчик кожуун.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

Июнь айнын ийиги декадазынын эгезинде Танды кожуунунуң аныяктарының ортузунга команда аайы-биле база хууда бирги чер дээш маргылдаалар кончуг солун эрткен. Ук маргылдаалар Бай-Хаак суурунуң чанында Теректиг деп черге болган. Оны чүгле аныяктар хүнүнге эвес, Россия Федерациязының тускай суверенитедин чарлаан июнь 12-нин хүнүнге база турасскаадып эрттиргени ол. Аңаа кожуунун иштинден 9 командалар идепкейлиг киришкен. Ылангыя Бай-Хаактан 3 команда киришкенин демдеглеп каары артык эвес боор. Оларга Бай-Хаактың бодунун, аныяктар төвүнүн, шагдаа черинин командалары хамааржыр.

Баштайгы хүнде черинин угшинин шын тыварынга маргылдаага Дүрген суурнун командазы, ийигизин кожуунунун шагдаа черинин командалары алганнар. Үш мун метр черге чадаг, хууда бирги чер дээш чарышка бирги черни уруглардан Балгазын школазының башкызы Саидан Марина, ийиги, үшкү черлерни Марина Оюн Саяна Монгуш олар үлешкеннер Ооллардан Кама Белек — аныяктар төвүнден, ийигизин Владимировкадан Андрей Саяты, үшкүзүн Бай Хаактан Юрий Оюн чаалап алганнар.

6 кижи киржикчилер 100 метрге эстафетага Бай Хаактың аныяктар төвү бирги, ийиги, үшкү черлерни Дүрген суурнун, Владимировканың командалары алгылаан.

Ийиги хүнде шыдыраа, волейбол, хүрешти организастап эртиргеннер. Шыдыраага бирги черни Владимир Оюн — шагдаа черинде ийигизин Межегейнин телээзи Монгуш Маадыр алган. Волейболга Балгазынның командазы бирги черни, ийиги, үшкү черлерге Арыг Бажы биле Межегейнин командалары толептиг болганнар. 40 ажыг мөгелерни хүрештиргеннин түпелинде Владимировканың мөгези Артур Саны-Хөө шүүлген Бай-Хаактын мөгези Ооран Оюн-оол үжүүрлешкен. Үшкү төртү черлерни Эдиски Монгуш биле Шолбан Монгуш олар үлешкеннер.

Омак ООРЖАК.
Бай-Хаак суур.

КИНО

ИЮНЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кызыл идиктернин азы Черлик Орхидеяның дугайында хүн демдеглели» 10.00, 12.20 14.40, 17.00, 19.20 шактарда. **Видеозалга:** «Каргыс шагдаалар академиязы» 9.30 11.30, 13.30, 15.30 17.30, 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бабинк-2» (Россия) 14.00, 16.00 18.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Франкенштейн дугайында тоолчургу чугаа» (16 хар четпээннерге көргүспес) 15.00, 17.30 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Кайгамчык Айсулу дугайында тоол» 10.00 шакта. «Үш мушкетер» 14.00, 16.00 18.00 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000. АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505»

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫ, ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ.

Кол редактор: В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнун оралакчызы), А. Б. Монгуш, А. О. Оксур (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнун оралакчызы), Н. С. Эргел.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер—3-34-26; кол редакторнун оралакчылары—3-33-91, 3-34-17; харыысалгалыг секретарь—3-34-92 оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы—3-34-19; 3-34-98, үлетнүр—3-34-49; 3-36-73, кодээ ажыл-агый — 3-36-82, культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15, медээлер болган спорт—3-37-11, счуулга—3-34-39; 3-34-93 чагаа — 3-39-03, корректорлар—3-41-23; үндүрүкчүлер—2-27-41; солун келбейн барганда—3-57-92, 3-14-94 бухгалтерия 3-41-16; чарлалдар килдизи—3-34-57.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлужулгазының сагылдазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген.

Бүрүткеттинген дугаары — Г-00007.

Солунда парлаттынган материалдарының авторларының ооллары редакцияның туружу-биле дүүшлейн барыы болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканын Парлалга болгаш информация талазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы—15916. Индекс 54240. Чагыг № 36-381.